

Pásztori-Kupán István

A tanítók eszményítése. Diodórosz és Theodórosz alakja az antiochiai szerzők munkáiban¹

Mindenki hálásan és büszkén emlékezik kedvenc tanáira. Életünk során gyakran emlegetjük frappáns mondásaikat, felelevenítjük a velük kapcsolatos történeteket. Bizonyos fókig az ógyházi tanítók esetében sem volt ez másképpen. Tanítványaik különféle exegetikai, történeti vagy egyéb teológiai műveiben az iskolák nagy mesterei, alapítói rendszerint kiemelt szerepet játszanak: megállapításaik, tetteik kanonikus erőre emelkednek, esetleges fogyatkozásaik háttérbe szorulnak, és még tévedéseik is bocsánatosaknak tűnnek. Különösen igaz ez abban az esetben, ha az illető tanítót halála után bármiféle támadás éri az illető iskolához nem tartozó, vagy éppen azzal vitatkozó teológusok részéről. Tarsoszi Diodórosz, az ún. antiochiai iskola, az *askētērion* alapítója, és híres tanítványa, Mopszvesztiai Theodórosz a fenti okoknál fogva különleges, eszményített szerepet töltenek be közvetlen és közvetett tanítványaik – pl. Küroszi Theodórétosz, Antiochiai János, Edesszai Ibasz és mások – munkáiban, visszaemlékezéseiben. A fiatal antiochiai nemzedék tagjai mind az antiochiai ún. meletianus szakadás, mind az arianusokkal való küzdelem, az antifónás zsoltározás, mind pedig az egyetemes teológiai tanítás tekintetében nagy elismeréssel és különleges tisztelettel szólnak az iskola eme két gényuszáról. A két tanító halála után, a 431-es efézusi zsinat előtt és után körülöttük kialakult polémia kapcsán még erőteljesebbé válik Diodórosz és Theodórosz eszményítése. Az sem véletlen, hogy Khrüszosztomosz 438-as rehabilitálása és Konstantinápolyban történő ünnepélyes újratemetése évében jelenik meg Alexandriai Kürillosz *Diodórosz és Theodórosz ellen* című munkája, amelynek cáfolatát Theodórétosz készíti el. A teológiai pro és kontra érvek mellett egyre növekvő hangsúllyal esnek latba a személyekhez fűződő ragaszkodásból táplálkozó eszményítési kísérletek: ha Theodórétosz annyira tiszteli mestereit, hogy nem hagyhatja szó nélkül Kürillosz ellenük felhozott vádjait, Kürillosz a maga rendjén annyira eszményíti Athanaszioszt, hogy kritikai érzékét is elveszítve védelmezi az egykori alexandriai pátriárkának tévesen tulajdonított apollinarista szólamokat.

Idealising the teachers. The figures of Diodore and Theodore in the works of Antiochene authors

Everyone is thankful and proud when remembering his/her favourite teachers. During our lifetime we often recall their memorable sayings as well as the stories connected to them. To a certain extent this was the case with ancient teachers as well. The main masters of ancient schools usually play a prominent role in their pupils' exegetical, historical or other theological works: their statements and deeds gain canonical power, whilst the occasional weaknesses are left in the background and even their mistakes appear to be excusable. This is particularly true in the case when a certain teacher is attacked after his death by theologians belonging to a different or even antagonistic school of thought. For the aforementioned reasons, Diodore of Tarsus, the founder of the so-called Antiochene school, i.e. the *askētērion* as well as his famous pupil, Theodore of Mopsuestia occupy a remarkably special and idealised position within the writings and memoirs of their direct and indirect pupils – e.g. Theodoret of Cyrus, John of Antioch, Ibas of Edessa and others. The members of the young Antiochene generation speak with reverence and profound respect about these two geniuses of the school concerning either the Meletian schism in Antioch or the struggle against the Arians, the antiphonal psalm-singing,

¹ Elhangzott a Magyar Patrisztikai Társaság Éves Konferenciáján, Pécsen, 2015. június 24-én.

as well as regarding their universal theological teaching. Following the death of Diodore and Theodore and the polemics which arose concerning their doctrine before and after the Council of Ephesus in 431, their idealisation becomes even more prominent. It is certainly not accidental that Cyril of Alexandria's work *Against Diodore and Theodore* appeared in the same year of 438 when John Chrysostom's solemn rehabilitation and burial took place in Constantinople. Cyril's work was refuted by Theodoret. Apart from the theological pros and cons, the idealising tendencies fuelled by personal affections become accentuated. On the one hand, Theodoret respects his masters to the extent that he cannot pass by Cyril's objections against them. On the other hand, Cyril's profound admiration for Athanasius leads him to lose his critical spirit and he starts defending Apollinarian phrases which had been wrongly attributed to the one-time Alexandrian patriarch.

A tanítók eszményítése. Diodórosz és Theodórosz alakja az antiochiai szerzők munkáiban

[Khrüszosztomosz] rábeszélte Theodóroszt és Maximoszt is, akik tanulótársai voltak a szofista Libaniosznál, hogy hagyják abba nyerészkedésen alapuló életmódjukat, szegénységre és egyszerűsége buzdította őket. Közülük Theodórosz később a kilikiai Mopszuesztia püspöke lett, Maximosz pedig az iszauriai Szeleukeiáé. Ebben az időben tehát az erény gyakorlásában buzgólkodtak, és Diodórosz meg Karteriosz vezetése alatt – akik akkor kolostori előljárók voltak – igyekeztek elsajátítani az aszketikus élet gyakorlatait. Közülük Diodórosz később Tarszosz püspöke lett, és sok könyvet írt. Az isteni írásoknak pusztán betű szerinti értelmére figyelt, és elutasította a szellemi értelmüket. Hát ennyit róluk!²

Szókratész Szkholasztikosznak Diodórosz, Khrüszosztomosz és Theodórosz halála után keletkezett fenti értékelése nyomán aligha mondhatnánk, hogy az ún. antiochiai hagyomány legmeghatározóbb egyéniségeiről beszél. Ha viszont Szókratész olyan kortársait idézzük, akik Diodórosz illetve Theodórosz közvetett vagy közvetlen tanítványai voltak, a kép egyből megváltozik. Íme miképpen ír Theodóroszról Ibasz, az edesszai iskola vezetője:

A boldog Theodórosz, az igazság hírnöke és az anyaszentegyház tanítója [...] nem csupán a saját városát térítette vissza a tévelygésből az igazsághoz, hanem a távol lévő egyházakat is nevelte az ő tanításával.³

A másik híres tanítvány, Küroszi Theodórétosz így említi a két mestert:

Abban az időben, amikor az ihletett Theodotosz vezette az antiochiai egyházat, Theodórosz, Mopszuesztia püspöke, az egész egyház tanítója, aki sikeresen küzdött az eretnekség minden csoportja ellen, befejezte életét. Ő a kiváló Diodórosz

² Szókratész Szkholasztikosz, *Hist. eccl.* VI, 3 (Baán István fordítása). ÓI IX, 376.

³ Edesszai Ibasz, *Levél Marisz perzsa püspökhöz* ACO II, 1, 3, 32–34 (görög szöveg). A latin szövegváltozatot ld. ACO II, 3, 3, 39–43. A fenti idézet helye: ACO II, 1, 3, 33. Az antiochiai iskolához tartozó Ibaszt Mariszhoz írt levele miatt a 449-es efézusi rablózsinaton elítélték, a 451-es kalcedoni egyetemes zsinat azonban elismerte ortodoxiáját, és visszahelyezte tisztségébe. Emiatt is teljesen érthetetlen, hogy egy évszázaddal később a Jusztiniánosz császár ellenőrzése alatt működő 553-as konstantinápolyi ún. ötödik egyetemes zsinat miképpen ítélt el ugyanennek a levélnek az alapján az egykori edesszai püspököt. Vö. Pásztori, 'Ibasz levele', 283.

tanításában részesült, és az isteni János [Khrüszosztomosz] barátja és munkatársa volt, hiszen közösen merítették Diodórosz szellemi forrásából.⁴

Mondanunk sem kell, hogy Tarszoszi Diodórosz, az ún. antiochiai iskola, az *aszkrétion* alapítója, és híres tanítványa, Mopszvesztiai Theodórosz különleges, eszményített szerepet töltenek be közvetlen és közvetett tanítványaik – Küroszi Theodórétosz, Edesszai Ibasz és mások – munkáiban, visszaemlékezéseiben. Az antiochiai ún. meletíanus szakadás idején – amikor a város óniceánus közösségét Paulinus, a neo-niceánusokat a később száműzetésbe kényszerült Meletiosz, majd Flavianosz vezette – Diodórosz kulcsszerepet töltött be a város lelki-szellemi életében, különösen ami a politikailag erősen támogatott ariánus irányzattal szembeni ellenállást illeti. Ennek az ellenállásnak a konkrét megnyilvánulásai közé nemcsak az arianizmus ellen kiadott munkáikat illik besorolni, hanem legalább ugyanolyan hangsúllyal az üldözött ortodox közösségi életének megszervezését, valamint az antifónás zsoltározás kialakítását is. Theodórétosz Flavianoszról és Diodóroszról, mint „az önmegtartóztató életet folytató, az apostoli tanítások nyilvánvaló bajnokaiként” emlékezik, majd hozzáteszi:

Flavianosz és Diodórosz, e csodálatos páros, akik még nem voltak felszentelve a papi szolgálatra, hanem a laikusok közé számítottak, éjt nappallá téve szorgoskodtak, hogy mindenkit istenfélelemre ébresszenek. Ők voltak az elsők, akik kettéosztották a zsoltározó énekkarokat, és megtanították nekik, hogy felelgetve énekeljék Dávid dallamait. Ez [az antifónás zsoltározás], amely először Antiochiában kezdődött, mindenfelé szétterjedt, és betöltötte a föld határait is. A kezdeményezők összegyűjtötték az isteni tanítás szerelmeseit a vértanúk sírjainál, és velük együtt egész éjen át énekelve dicsőítették az Urat.⁵

Némely tekintetben talán túlbecsüljük a teológusok szellemi termékeinek, hitvédő írásainak hatását egyéb közösségépítő munkájuk rovására. Ahogyan az a beszámolókból kideríthető, Antiochiában az ariánusok és az ortodoxok közötti küzdelem nem annyira a teológiai formulák és vitairatok szintjén, hanem a vértanúk sírjainál rendezett antifónás éneklés nyomán dőlt el. Flavianosz és Diodórosz zenei újítása annyira vonzó volt, hogy a híveket elcsábította az ariánusok hasonló rendezvényeiről, és még Leontiosz, Antiochia ariánus püspöke (348–357) sem tudta leszerelni őket azzal, hogy meghívta a kórust az ariánusok templomába.⁶

Theodórétosz ugyanilyen lelkesedéssel számol be arról, hogy Flavianosz és Diodórosz milyen kitartással viseltek gondot az antiochiai gyülekezetre Meletiosz száműzetése idején. Miután ugyanis „elűzték őket a szikla alól, a szomszédos folyó partján legeltették juhaikat.” Mivel a babiloni foglyok módján „nem akaszthatták hárfáikat a fűzfák ágaira” (vö. Zsolt 137, 2), „ehelyett éneken dicsőítették a Teremtőt és Jótevőt az ő uralkodásának minden helyén” (ld. Zsolt 103, 22). Miután a folyópartról is továbbűzték őket, a katonák gyakorlóterére (a gümnászionba) vonultak, és ott nyújtottak számukra újabb lelki táplálékot.

⁴ Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν χρόνον καθ' ὃν ὁ θεῖος Θεόδωτος τὴν Ἀντιοχείαν ἵθυσεν ἐκκλησίαν, Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας μὲν ἐπίσκοπος, πάσης δὲ ἐκκλησίας διδάσκαλος κατὰ πάσης φάλαγγος αἰρετικῆς ἀριστεύσας, τοῦ βίου τὸ τέλος ἐδέξατο. οὗτος τῆς μὲν Διοδώρου τοῦ πάνυ διδασκαλίας ἀπήλαυσεν, Ἰωάννου δὲ τοῦ θειοτάτου γεγένηται κοινωνός τε καὶ συνεργός· κοινῇ γὰρ τῶν πνευματικῶν Διοδώρου ναμάτων ἀπῆλυνον. Theodórétosz, *Hist. eccl.* V, 39.

⁵ Ἡ δὲ ἀξιάγαστος ξυνωρίς Φλαβιανός καὶ Διόδωρος, ἱερατικῆς μὲν λειτουργίας οὐδέπω τετυχηκότες, τῷ δὲ λαῷ συντεταγμένοι, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ζῆλον διήγειρον ἅπαντας. οὗτοι πρῶτοι διχῇ διελόντες τοὺς τῶν ψαλλόντων χοροὺς ἐκ διαδοχῆς ἄδειν τὴν Δαυϊτικὴν ἐδίδαξαν μελωδίαν· καὶ τοῦτο ἐν Ἀντιοχείᾳ πρῶτον ἀρξάμενον πάντοσε διέδραμε καὶ κατέλαβε τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα. οὗτοι τῶν θείων τοὺς ἐραστὰς εἰς τοὺς τῶν μαρτύρων σηκοὺς συναγείροντες, πάννυχτοι διετέλουν σὺν ἐκείνοις τὸν θεὸν ἀνυμνοῦντες. Theodórétosz, *Hist. eccl.* II, 19.

⁶ Theodórétosz, *Hist. eccl.* II, 19.

A legbölcsebb és legbátrabb Diodórosz pedig tiszta és hatalmas folyamként öntözte a sajátjait, az ellenfelek káromlásait pedig özönvízzel árasztotta el. Nem törődött előkelő származásával,⁷ hanem készséggel viselte a hitért járó szenvedéseket. A kiváló Flavianosz, aki szintén nemesi család sarja volt, csak a kegyességet tekintette nemességnek, és az edző módján mintegy öttusázó bajnokká kente fel a nagy Diodóroszt.⁸

A presbiterré lett Diodóroszról közvetlen tanítványa, Khrüszosztomosz is megemlékezik a róla írt dicsőítő beszédében.⁹ Egykori mesterét „bölc és nemes tanítónak” nevezi, „akinek nyelvéről tej és méz folyt”.¹⁰ Az eszményítés szintén metaforikus képekben valósul meg:

Hogy pedig mind a tejet élvezhessük, és betelhessünk mézzel is, beszédünket legott beszüntetve hallgassuk a líra és a trombita hangját. Amikor a szavai gyönyörűségére gondolok, Diodórosz hangját nevezem lírának; amikor pedig gondolatainak erejét idézem fel, harci kürt jut eszembe, méghozzá olyan, amilyen a zsidóknak volt, amikor ledöntötték Jerikó falait.¹¹

Nem kétséges, hogy Diodóroszt mind közvetlen, mind pedig közvetett tanítványai nagy becsben tartották. Ugyanezt mondhatjuk barátairól is, akik közül talán Nagy Baszileiosz tanúsága a legszembetűnőbb, hiszen ő nem pusztán a barátság okán, hanem tanbeli szempontból is Diodórosz védelmére kelt. 376-ban, Patrophiloszhoz, Egea püspökéhez írt 244. sz. levelében Baszileiosz az alábbi szavakkal védelmezi Diodóroszt, miközben tudatosan elhatárolódik Apollinarisztól:

A szakadás oka az a feltételezés volt, hogy írtam Apollinarisznak, és presbitertársammal, Diodórosszal közösségben vagyok. Apollinariszt soha nem tekintettem ellenségemnek, sőt, bizonyos dolgokért tisztelem is őt. De soha nem csatlakoztam hozzá úgy, hogy az ellene felhozott vádak elfogadhatnám. Némely írásai olvastán valóban nekem is vannak kifogásaim ellene. Nem emlékszem, hogy valaha kértem volna tőle könyvet a Szent Lélekről, illetve, hogy elfogadtam volna, miután nekem megküldték. Hallom, hogy nagyon termékeny és hangos szerző lett, noha művei közül keveset olvastam. [...] Ettől az embertől, aki ellen a panaszt elem terjesztik, én se nem tanultam semmit, sem őt nem tanítottam semmire. Diodóroszt azonban kezdettől fogva úgy fogadtam be, mint a boldog Szilvanosz neveltjét: szeretem és tisztelem őt most is beszédének kegyelmi ajándékáért, mely által sokan, akik találkoznak vele, jobbakká lesznek.¹²

Noha a fenti sorok önmagukért beszélnek, talán nem árt megjegyezni, hogy egy évvel később, 377-ben a nyugatiakhoz címzett 263. levelében, miután felsorolja az ariánusok és

⁷ Diodórosz előkelő antiochiai családban született a IV. század első felében.

⁸ καὶ Διόδωρος μὲν ὁ σοφώτατος τε καὶ ἀνδρειότατος, οἷά τις ποταμὸς διειδῆς τε καὶ μέγας, τοῖς μὲν οἰκείοις τὴν ἀρδείαν προσέφερε, τὰς δὲ τῶν ἐναντίων βλασφημίας ἐπέκλυζε. καὶ τὴν μὲν τοῦ γένους οὐκ ἐλογίζετο περιφάνειαν, τὴν δὲ ὑπὲρ τῆς πίστεως τάλαιπωρίαν ἀσπασίως ὑπέμενεν. Φλαβιανὸς δὲ ὁ ἄριστος ἐξ εὐπατριδῶν μὲν καὶ αὐτὸς ἐπεφύκει, εὐγένειαν δὲ τὴν εὐσέβειαν ὑπελάμβανε μόνην, καὶ οἷόν τις παιδοτρίβης τὸν μέγαν Διόδωρον καθάπερ τινὰ πένταθλον ἤλειφεν ἀθλητὴν. Theodóretosz, *Hist. eccl.* IV, 22.

⁹ Khrüszosztomosz, *Laus Diodori episcopi* PG 52, 761–766.

¹⁰ γλῶττα ῥέουσα γάλα καὶ μέλι τούτου. Khrüszosztomosz, *Laus Diodori episcopi* PG 52, 764.

¹¹ Ἴν' οὖν καὶ γάλακτος ἀπολαύσωμεν, καὶ τοῦ μέλιτος ἐμφορηθῶμεν ἐνταῦθα τὸν ἡμέτερον καταπαύσαντες λόγον, ἀκούσωμεν τῆς λύρας καὶ τῆς σάλπιγγος. Ὅταν μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν ἐννοήσω τῶν ῥημάτων, λύραν καλῶ τὴν τούτου φωνήν· ὅταν δὲ τὸ δυνατόν τῶν νοημάτων, σάλπιγγά τινα πολεμικὴν, καὶ τοιαύτην, οἷαν εἶχον οἱ Ἰουδαῖοι, ἡνίκα τὰ τῆς Ἱερικῶς τείχης κατέβαλον. Khrüszosztomosz, *Laus Diodori episcopi* PG 52, 764.

¹² Baszileiosz, 244. levél. Courtonne, *Saint Basile: Lettres* (TLG: Ep. 244, 3).

pneumatomakhusok tanításának káros hatásait, Baszileiosz azt fájlalja, hogy Apollinarisz sem szolgált „kisebb okot az egyházak szomorúságára”.

A radikális ariánusok adopcionizmusát tapasztaló Baszileiosznak esze ágában sincs „visszafogni” barátját, Diodóroszt, hogy mérsékelje annak Apollinarisz-ellenes krisztológiáját. Sőt, mi több: maga Baszileiosz határolódik el még következetesebben Laodikeia püspökétől. Apollinarisznak nagyon finom, de jól érezhető iróniával rója fel, hogy mivel könnyedén ír, és „nyelve bármilyen témáról szívesen vitatkozik”, „megtöltötte az egész világot a könyveivel”, figyelmen kívül hagyva azt a tanácsot, miszerint óvakodnia kell a túl sok könyv írásától.¹³

Még mielőtt a fentiek alapján pusztán elfogultságról beszélhetnénk, érdemes tekintetbe venni, hogy Tarszosz egykori püspökét nemcsak barátai, hanem ellenfelei is kénytelenek voltak elismerni. Diodórosz feltehetően athéni tanulmányai idején ismerkedhetett meg Baszileiosszal és Julianusszal, a későbbi császárral. Az antiochiai presbiter magas filozófiai műveltségét híven tükrözi Julianus panasza, aki szerint Diodórosz az ősi (görög) istenek elleni rosszindulatú nyelvét egyenesen Athén bölcsességével élezte ki.¹⁴

Diodórosz csupán töredékekben fennmaradt munkásságát és annak kortárs fogadtatását tekintve¹⁵ nem feltétlenül tűnik merő túlzásnak Theodóréosz alábbi értékelése, noha nyilván magán viseli az eszményítés jeleit. Kürosz püspöke így ír a frissen antiochiai presbitterre szentelt Diodóroszról:

Abban az időben nem prédikált a gyülekezeti alkalmakon, de számos és bőséges érvet valamint szentírásbeli gondolatot szolgáltatott azok számára, akik ezt cselekedték. Emezek kifeszítették íjaikat Arius káromlása ellen, miközben ő mintegy elméjének tegzéből látta el őket nyílvesszőkkel. Mivel otthon és nyilvánosan is vitatkozott, könnyedén szétszakította az eretnekek hálóját, és bebizonyította, hogy felvetéseik csupán pókhálók.¹⁶

Diodórosznak az eretnekségek elleni küzdelmét tanúsítják az ariánusok, a manicheusok, illetve Apollinarisz ellen írt, mára azonban elveszett könyvei is. A száműzetésből 378-ban hazatérő Meletiosz Tarszosz püspökévé szentelte Diodóroszt.¹⁷ Tanítványai, Khrüszosztomosz és Theodórosz szintén nagy hírnévre és elismertségre tettek szert. Míg azonban Khrüszosztomoszt életében érte megaláztatás, halála után pedig rehabilitálták, Theodórosszal éppen megfordítva történt: míg életében alig kellett elszenvednie nyílt és éles kritikát, a körülötte és tanítása körül kialakult nézetkülönbségek röviddel halála után fellángoltak. Kürillosz és Nesztoriosz vitájáról, a 431-es efézusi zsinatról, illetve az azt követő 433-as *Egységformuláról* helyütt nem szólnunk bővebben.

¹³ Vö. Préd 12,12.

¹⁴ Ld. Facundus, *Pro defensione trium capitulorum* (A három fejezet védelmében) 4, 2. Vö. Quasten, *Patrology*, II, 397. Facundus az északafrikai Hermiane püspöke volt, aki a VI. században Jusztiniánosz császárral szemben védelmezte az antiochiai iskola korábbi nagy teológusait: Diodoroszt, Mopszvesztiai Theodoroszt, Theodoréoszt és Edesszai Ibaszt. Ld. Pásztori-Kupán István, 'Edesszai Ibasz levele Mariszhoz: Kétszeri ítélet és kétszeri felmentés ugyanazért a levélért', *RSz* 103/3 (2010), 276–292 (a továbbiakban: Pásztori, 'Ibasz levele').

¹⁵ Az 1318-ban elhunyt szír Ebedjesu feljegyzése szerint Diodórosznak hatvan munkája volt. Ezekből az írásokból – amelyek között akadtak exegetikai, apologetikai, polémikus, dogmatikus, sőt kozmológiai, asztronómiai és kronológiai művek is – csupán töredékeket ismerünk, javarészüknél pedig mindössze a címről tudunk. Ld. Quasten, *Patrology*, III, 398.

¹⁶ κατ' ἐκεῖνον γὰρ τὸν καιρὸν ἐν μὲν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς οὐκ ἐδημηγόρει συλλόγοις, τοῖς δὲ τοῦτο δρῶσι πολλὴν παρεῖχεν ἀφθονίαν ἐνθυμημάτων τε καὶ γραφικῶν νοημάτων. καὶ οἱ μὲν ἔτεινον κατὰ τῆς Ἀρείου βλασφημίας τὰ τόξα, οὗτος δὲ καθάπερ ἕκ τινος ὀπλοθήκης, ἐκ τῆς διανοίας τὰ βέλη προσέφερεν οἱκοὶ μέντοι καὶ δημοσίᾳ διαλεγόμενος, τῶν αἰρετικῶν τὰς ἄρκυς ῥαδίως διέσπα καὶ ἀράχνια ἐδείκνυ τὰ ἐκεῖνων προβλήματα. Theodóréosz, *Hist. eccl.* IV, 22.

¹⁷ Theodóréosz, *Hist. eccl.* V, 4.

Kürillosz mereven elutasította Attikosz konstantinápolyi pátriárka kérését, hogy vegye vissza a már régen meghalt Khrüszosztomoszt az alexandriai diptükhonba.¹⁸ Egyik felháborodott hangú levelében egyenesen azzal érvelt, hogy az áruló Júdást sem lehet többé az apostolok között emlegetni, hiszen az ő helyét Mátyás vette át.¹⁹ Egyesek szerint 417-ben,²⁰ mások szerint csak 428-ban, éppen Nesztoriosz nyomására²¹ vette vissza Khrüszosztomosz nevét az alexandriai diptükhonba. Az alexandriai pátriárka hidegen számító jellemének ismeretében legfennebb mosolyoghatunk azokon a jóval később költött kegyes meséken, miszerint Kürillosznak látomásban megjelent volna az istenszülő Szűz Mária és Khrüszosztomosz, ő pedig ettől meghatódva változtatta volna meg egész viszonyulását.²² Ha ugyanis élete során bármiben is irányt változtatott, ahhoz bizonyíthatóan mindig konkrét, és nem utolsósorban személyes érdek fűzte.

Theodórosz püspöki szolgálatához két, viszonylag mérsékelt konfliktus is kapcsolódik. Az elsőről Bizánci Leontiosz *A nesztorianusok és eutükhianusok ellen* című munkájának harmadik részéből értesülünk.²³ Eszerint Theodórosz egy antiochiai igehirdetés alkalmával megkérdőjelezte Mária istenszülői címét. Ezáltal ki akarta zárni a kifejezés ontológiai értelmű használatát, tisztázva azt a tévedést, miszerint Krisztus istenségét bármilyen formában is Máriától lehessen származtatni.

A hallgatók közül többen is félreérthették a püspök szándékát, mivel néhány nappal később maga Theodórosz a nyilvánosság előtt helyesbítette kijelentését a békesség megőrzése és a botrány elkerülése érdekében.²⁴ Némelyek állítólag a püspök megkövezésével is fenyegetőztek. Erre az utóbbi epizódra azonban csak Alexandriai Kürillosz hivatkozik.²⁵ Mivel Kürillosz egész életében az antiochiaiak esküdt ellensége volt, és a különböző eseményekről szóló beszámolóit saját érdekében gyakran kiszínezte, a közlést meglehetősen fenntartással – finoman fogalmazva: a gyanú hermeneutikájával – kell kezelnünk. Theodórosz ugyanis nagy népszerűségnek örvendett Antiochiában (ahol korábban presbiter is volt), így nehezen feltételezhető, hogy a megkövezés szándékáig elmenő általános felzúdulás indult volna ellene, hacsak – a meletianus szakadást kihasználva – a zavargókat nem éppen Kürilloszék „segítették” Alexandriából, ahogyan néhány évvel később Konstantinápolyban is tették Nesztoriosz esetében.

Bárhogyan is történt, Theodórosz sikeresen, bölcs önmérséklettel oldotta meg a problémát. Későbbi nyilatkozataiból tudjuk, hogy az istenszülő (θεοτόκος) kifejezésnek az emberszülő (ἀνθρωποτόκος) terminus elleni kijátszását művi szembeállításnak tartotta, hiszen az ő számára Mária mindkettő volt: édesanyja volt az embernek, viszont a megszületett emberben már eleve lakozást vett az örökkévaló Isten-Ige.²⁶

A másik esemény a kortárs nyugati teológiai konfliktusokhoz kötődik. Miután Augustinus és Pelagius vitája lezajlott, a 418-ban letett és száműzött pelagianusok közül többen is Theodórosznál kerestek menedéket. Az eseményt Marius Mercator, egy nyugati származású,

¹⁸ Ld. Eduard Schwartz, *Eine antichalkedonische Sammlung aus der Zeit Kaiser Zenos*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologisch und historische Klasse, vol. 32, Abhandlung no. 6 (München: 1927), 23–28. Vö. PG 78, 392C. Ld. még Russell, *Cyril*, 206, 24. jegyzet.

¹⁹ Ld. PG 77, 356.

²⁰ William A. Jurgens, *The Faith of the Early Fathers*, 3 kötet (Collegeville: Liturgical Press, 1979), III, 205.

²¹ Vanyó László, *Az ókeresztény egyház irodalma*, II, 602.

²² Ld. Georgiosz Kedrenosz, *Historiarum compendium*, in: PG 121, 625. Nikephorosz Kallisztosz, *HE* 14, 28, in: PG 146, 1152.

²³ Bizánci (más néven: Jeruzsálemi) Leontiosz három könyvből álló művének idevágó részletét ld. PG 86, 1363.

²⁴ Ld. Facundus, *Pro defensione trium capitulorum* 10, 2, aki az eset kapcsán Antiochiai Jánosnak Nesztorioszhoz írt levelére hivatkozik. Ebben János arra próbálja rávenni a θεοτόκος kifejezést bíráló Nesztoriosz konstantinápolyi pátriárkát, hogy a békesség megtartása céljából kövesse mestere, Theodórosz példáját.

²⁵ Kürillosz, 69. levél PG 77, 340. Vö. DCB, 967.

²⁶ DCB, 971.

később Konstantinápolyban élő laikus teológus jegyezte fel *Mopszvesztiai Theodórosz hitvallása és annak cáfolata* című munkájának előszavában.²⁷

A száműzöttek, élükön a dél-itáliai Aeclanum püspökével, Julianusszal, kb. 422-ig tartózkodtak Mopszvesztiában. Valószínűleg ezidőtájt keletkezhetett Theodórosznak *Az eredendő bűn védelmezői ellen* című munkája is. A keleti és nyugati atyák eredeti bűnre vonatkozó felfogása közötti eltérésről Órigenész kapcsán már szoltunk.²⁸ Theodórosznak a pelagiánusok iránti rokonszenvét részben az is indokolja, hogy tanításukban sok olyan elemet hangsúlyoztak, amelyek a keletiek számára is központi kérdések voltak: ezek közé tartozott a személyes életvitel szentségére vonatkozó igény is.

Mopszvesztia püspökének teológiai tisztánlátására vall, hogy rokonszenve dacára, az érvek további mérlegelése után végül csatlakozott a pelagianizmus elítéléséhez. Ezt a lépését a különben erősen pelagianizmus-ellenes Marius Mercator – jellemző módon – nem Theodórosz dicséreteként említi, hanem jellemének állhatatlanságát próbálja bizonygatni. E meglehetősen elfogult értékelés szerint mihelyst vendége és barátja, Aeclanumi Julianus eltávozott, a püspök azonnal cserbenhagyta őt, és átalált ellenségei táborába.²⁹

Theodórosz lelki alkatának megismeréséhez azonban Mercator véleményénél jóval nagyobb hitelt érdemlő források is rendelkezésünkre állnak. Egyházépítői és széleskörű tanítói-alkotói munkája mellett ugyanis tényleg odafigyelt barátaira, és éppen a nehézségek közepette igyekezett rajtuk segíteni. A száműzetésben lévő Khrüszosztomosz hozzá intézett levelei tükrözik leginkább Mopszvesztia püspökének önzetlen baráti hűségét és föltétlen ragaszkodását, melyen a viszontagságos idők semmit sem változtattak:

Nem felejtettem a te igaz, forró, őszinte és ámitás nélküli szeretetedet, amelyet kezdettől fogva mostanáig ismét megmutattál. [...] Még száműzetésben élve sem akármilyen vigasztalás gyümölcsét veszem, mikor szívemben ekkora gazdagságot és bőséges kincsbányát hordozhatok: a te éber és nemes lelked szeretetét.³⁰

Khrüszosztomosz külön hálás volt Theodórosz gyakori, noha eredménytelen erőfeszítése miatt, hogy száműzetéséből hazaengedjék. A fenti méltatás még másfél évszázaddal később is komoly gondot okozott Theodórosz ellenségeinek, akik az 553-ban tartott ún. ötödik egyetemes zsinaton „a nesztorianizmus atyjaként” kárhoztatták ugyan a neves antiochiai teológust, de hasztalanul igyekeztek bizonygatni, hogy száműzött barátjának sorai nem reá vonatkoznak.³¹ Az eretnekként történő elítélés ugyanis rendszerint együtt járt az illető személyének erkölcsi megbélyegzésével is, amelyet – Khrüszosztomosz leveleinek köszönhetően – nem sikerült elérni.

Theodórosz egyházférfiúi és teológiai tekintélyének csúcsán, kb. 78 éves korában, az egyházzal békességben fejezte be életét. A röviddel ezután kezdődő éles teológiai és egyházpolitikai konfliktusokat, amelyek az ő szellemi hagyatékát sem kímélték, már nem érte meg. Tekintélye egyébként halálával még inkább megnövekedett: tanítványai „az egész egyház

²⁷ Ld. Marius Mercator, *Symbolum Theodori Mopsuesteni et eius refutatio* (PL 48, 213–217). Mercatorral, aki a pelagianizmus ellen két könyvet is írt, maga Augustinus is levelezett. Ld. Augustinusnak 418 körül Mercatorhoz intézett 193. sz. levelét: Augustine, *Letters 156–210: Epistulae II*, Works of Saint Augustine, vol. III (New York: New City Press, 2005), 280–286.

²⁸ Pásztori, *Követvén*, 63–64.

²⁹ Vö. DCB, 967.

³⁰ Ἐπιλαθέσθαι σου τῆς ἀγάπης οὐ δυνάμεθα, τῆς γνησίας, καὶ θερμῆς, καὶ εἰλικρινοῦς, καὶ ἀδόλου, τῆς τε ἁνωθεν, καὶ ἐξ ἀρχῆς, ἣν τε ἐπεδείξω νῦν. [...] Οὐ γὰρ τὴν τυχοῦσαν, καὶ ἐν ἐρημίᾳ καθήμενοι, καρποῦμεθα τὴν παράκλησιν, ὅταν τοσοῦτον ἐν καρδίᾳ θησαυρὸν καὶ πλοῦτον ἀποκείμενον ἔχωμεν, τῆς ἐγρηγορίας καὶ γενναίας σου ψυχῆς τὴν ἀγάπην. Khrüszosztomosz, 112. levél (PG 52, 668–669). A levelet Khrüszosztomosz az örményországi Cucususból írta, ahol 3 évig, 404 és 407 között volt száműzetésben.

³¹ DCB, 966.

tanítójának” (πάσης ἐκκλησίας διδάσκαλος) nevezték.³² Utóda, Mopszvesztiai Meletiosz³³ később azt állította, hogy számára életveszélyes lett volna, ha Theodorosz ellen szól,³⁴ a szír püspökök pedig saját bevallásuk szerint inkább a megégettetést választották volna, semhogy Theodóroszt elítéljék.³⁵

Ezzel párhuzamosan az ellenkező oldal nemcsak pelagianizmussal vádolta meg,³⁶ hanem csakhamar rásütötték „a nesztorianizmus atyja” bélyegét is.³⁷ A Kürillosz-féle 431-es efézusi zsinat nevének említése nélkül elítélte Theodorosz hitvallását.³⁸

Jelen témánk szempontjából külön érdekességnek számít a Diodórosz és Theodórosz körül 438-ban újra fellángoló vita, illetve ennek időzítése. Alexandriai Kürillosznak tulajdonképpen soha nem állt szándékában a békekötés: még a 433-as *Egységformula* aláírása előtt elkezdte összegyűjteni az antiochiai teológusok elleni újabb offenzívához szükséges anyagot. Mivel Nesztoriosz nem volt már a szintéren, Kürillosz elhatározta, hogy megvalósítja nagybátyja és püspök-elődje, Alexandriai Theophilosz nagy álmát: az antiochiai hagyomány teljes hiteltelenítését. 432-ben a következőket írja Meliténei Akakiosz püspöknek:

Mert nem Theodórosz lett Nesztoriosz tanítványa, hanem ez lett amazé, és mintha egyetlen szájjal beszélne: szívéből a tévtanítás egyazon mérgét köpik fel. [...] Miután megvizsgáltam Theodórosz és Diodórosz könyveit, amelyeket nem annyira az Egyszülött Fiú megtestesüléséről, hanem inkább megtestesülése ellen írtak, kiválogattam belőlük néhány fejezetet, és az elfogadott módszer szerint megcáfoltam azokat, minden szempontból bizonyítva, hogy tanításuk tele van undoksággal.³⁹

Kürillosz tehát még az *Egységformula* aláírását megelőző „béketárgyalások” idején megkezdte a hat évvel később, 438-ban megjelenő *Diodórosz és Theodórosz ellen* című művének előmunkálatait. Az alexandriai pátriárka következetesen Antiochia-ellenes hangulatkeltési szándékát jelzi az is, hogy a földrajzi szempontból Alexandriától távol eső Edessza ekkori püspöke, Rabbula szintén kíméletlen támadást intézett Mopszvesztiai Theodórosz teológiája és annak követői ellen. Ibasz fent idézett levelében nem véletlenül nevezi Rabbulát „a mi városunk zsarnokának” (ὁ τῆς ἡμετέρας πόλεως τύραννος), aki Kürilloszsal összehangoltan folytatta az ostromot. Rabbula Theodórosz elleni kampányának személyes oka is volt: az egykori mopszvesztiai püspök ugyanis nyilvánosan megfeddette őt egy helyi zsinaton.⁴⁰

Theodóroszék iskolájának hiteltelenítési kísérlete kezdetben nem járt átütő sikerrel. Akakioszhoz idézett fenti levelében maga Kürillosz is bosszúsan ismeri be, hogy a keletiek annyira ragaszkodtak a néhai mopszvesztiai püspök tanításához, hogy csaknem megkövezték

³² Theodórosz, *Hist. eccl.* V, 39.

³³ Nem azonos az antiochiai püspökkel.

³⁴ *DCB*, 967. Tillemont, vol. 12, p. 442. Swete, “Theodore of Mopsuestia,” p. 937.

³⁵ Ld. Alexandriai Kürillosz, 72. levél Prokloszhoz: PG 77, 343–345 (345).

³⁶ Marius Mercator erre vonatkozó vádjait ld. PL 48, 110.

³⁷ Ld. pl. PL 48, 208; 1046 és 1048.

³⁸ Theodórosz hitvallásának szövegét ld. ACO I, 1, 7, 97–100. Vö. G. Ludwig Hahn, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*, 3. kiadás (Breslau: E. Morgenstern, 1897), § 215 (a továbbiakban: Hahn, *Bibliothek*).

³⁹ Οὐ γὰρ Θεόδωρος Νεστορίου γέγονε μαθητῆς, ἀλλ’ οὗτος ἐκείνου, καὶ ἐξ ἐνὸς ὥσπερ λαλοῦσι στόματος, ἔνα τε τὸν τῆς κακοδοξίας ἐκ τῆς ἐαυτῶν καρδίας ἀναπτύουσιν ἰόν. [...] ἐγκύψας τοῖς Θεοδώρου καὶ Διοδώρου βιβλίοις, οἷς γεγράφασιν οὐ περὶ τῆς σαρκώσεως μᾶλλον τοῦ Μονογενοῦς, ἀλλὰ κατὰ τῆς σαρκώσεως, ἐπελεξάμην τινὰ τῶν κεφαλαίων· καὶ τὸν ἐνδεχόμενον τρόπον ἀντηνέχθην αὐτοῖς, ἀποφαίνων πανταχοῦ βδελυρίας οὖσαν μεστὴν τὴν δόξαν αὐτῶν. Kürillosz, 69. levél Akakioszhoz: PG 77, 340. Vö. ACO I, 4, 227 és ACO IV, 1, 108.

⁴⁰ Vö. Pásztori, ‘Ibasz levele’, 289.

Kürillosz küldöncét, aki belekezdett a Theodórosz elleni bírálathoz. Ilyen kiáltások hangzottak el: „Hadd növekedjék Theodórosz hite! Ugyanúgy hiszünk, mint Theodórosz!”⁴¹

Kürillosz munkájának 438-ra történt időzítése nem volt véletlen. Khrüszosztomosz hamvait ugyanis éppen 438. január 27-én ünnepélyesen újratemették a császári család tagjainak és a fővárosi pátriárkáknak kijáró helyen: az apostolok templomának oltára mellett. II. Theodosius császár, Pulhéria Augusta és Proklosz pátriárka cselekedete bűnbánó és egyben rehabilitáló jellegű volt. Kürillosz, aki 403-ban nagybátyja, Alexandriai Theophilosz mellett aktívan részt vett a híres tölgyfaszinaton (amely Khrüszosztomosz tragédiáját első fokon előidézte), és a nagy igehirdető halála után hosszú ideig tiltakozott János nevének a diptükhonba való visszavétele ellen, nyilván érezte, hogy ez az ünnepélyes újratemetés semmiképpen nem vet rá jó fényt. Így újonnan megjelent könyve – amely éppen Khrüszosztomosz kedvelt mesterét és legközelebbi barátját vette célba – nyilvánvalóan közvetett támadást jelentett János ellen is.

Az antiochiai iskola két legnagyobb, eszményített teológusa ellen mintegy dehonesztáló merényletet indító Kürillosz nem csekély vállalkozásba fogott. Hiszen mind Diodórosz, mind Theodórosz békességben halt meg az egyházzal. Sőt, Diodórosz a 381-es konstantinápolyi egyetemes zsinat egyik elnöke is volt, akire a kortársak úgy tekintettek, mint az ortodoxia oszlopára. Az ellene intézett támadás így közvetve a 381-es zsinat elleni támadásnak is minősülhetett. Kürillosz egyenesen azt akarta bizonyítani, hogy Diodórosz és Theodórosz a nesztorianizmus tulajdonképpeni előidézői, „atyái” voltak.

Theodórosz erre válaszul megírta *Diodórosz és Theodórosz védelmezése* című munkáját, amely – Kürillosz írásával együtt – csupán töredékekben maradt fenn.⁴² Az egyre élesedő vita újabb és ezúttal mélyebb szakadással fenyegetett, amelynek bekövetkeztét a nagy főpapok halála akadályozta meg: 442-ben meghalt Antiochiai János, 444-ben pedig Kürillosz. Ez utóbbi halála alkalmával – állítólag – egyik kortársa az eszményítés legcsekélyebb szándéka nélkül a következőket írta róla:

Végre-valahára, nagy nehezen a gazember meghalt. A jók és a szelídek idő előtt költöznek el innét; a gonoszak élete pedig elhúzódik. [...] Távozása megörvendeztetti az élőket, de valószínűleg elszomorítja a holtakat. Félő, hogy társaságának terhes volta miatt visszaküldik majd hozzánk. [...] Komoly gondot kell tehát fordítani arra [...], hogy közöljék a sírásók csoportjával: a legnagyobb és legsúlyosabb követ tegyék a sírjára, nehogy visszatérjen, és újfent megmutassa változékony akaratát.⁴³

Kétségtelen, hogy Kürillosznak rengeteg rajongója volt, de halála legalább ugyanolyan mértékben jelentett megkönnyebbülést is, főleg azoknak, akik úgy vélték: az egyháznak nem hiányzik egy újabb *scandalum oecumenicum*. A későbbi események – így pl. a monofizita vita – azonban azt igazolták, hogy az alexandriai püspök vetése még halála után is beérett. Arról nem is beszélve, hogy a maga rendjén ő talán még az antiochiai kortársainál is elfogultabban eszményítette Athanaszioszt, úgyannyira, hogy folyamatosan apollinarista hamisítványokat idézgetett nagy elődje írásaiként, sőt: azokból kölcsönözte krisztológiai kellékárának

⁴¹ Ἀὐξείτω ἡ πίστις Θεοδώρου· οὕτω πιστεύομεν ὡς Θεόδωρος. PG 77, 340.

⁴² Ld. pl. Luise Abramowski, 'Reste von Theodoret's Apologie für Diodor und Theodor bei Facundus', *Studia Patristica* 1 (1957), 61–69.

⁴³ PG 83, 1489. A levél címzettje a felirat szerint Antiochiai János. Mivel János két évvel Kürillosz előtt meghalt, legfennebb János utódáról, Domnoszról lehetne szó. Szerzőjéül Küroszi Theodóréoszt emlegették. Mivel a levél csak latin fordításban van meg, és csak az 553-as zsinaton „került elő” Theodóréosz elleni terhelő bizonyítékként, egyáltalán nem kizárt, hogy közönséges hamisítványról van szó. Jusztiniánosz császár ügyintézéseinek erkölcsi színvonalát ismerve ez egyáltalán nem volna meglepő.

kulcsfogalmait. E tévedését ellenfelei ismételt figyelmeztetése ellenére sem volt hajlandó beismerni.⁴⁴

Kürillosz – és az ő nyomán a monofiziták: Eutükhész és Dioszkorosz – apollinarista hamisítványokból származó idézeteiről maga Markianosz császár is tudott. Ékes bizonyítéka ennek Az *alexandriai szerzetesekhez* 454 végén, három évvel a kalcedoni zsinat után írt levele, amelyben így fogalmaz:

A legszentebb és katolikus zsinat mindent a szent atyák tanításával egyezően rendelt, és megsemmisítette Eutükhész istentelenségét, amelyet Dioszkorosz követett, és mások is, akik még attól sem riadtak vissza, hogy Apollinarisz könyveit terjesszék a sokaság között, felírván azokra a legszentebb ortodox atyák neveit, hogy az egyszerűbbek gondolkodását teljesen a hamisság rabjává tegyék.⁴⁵

Az 553-as konstantinápolyi zsinaton megpróbálták deheroizálni a korábban eszményített vagy éppen Kalcedonban rehabilitált antiochiai tanítókat: személyében elítélték Theodóroszt, illetve kárhoztatták Theodórétosz és Ibasz néhány kifogásolt munkáját. A nimbusztépázás azonban még kevesebb sikerrel járt, mint korábban az eszményítés: a zsinat egyes anatómái, illetve a Vigilius pápával való bánásmód miatt Kelet és Nyugat között ideiglenes szakadás állt be. Később pedig, amikor a monothetizmus és a monoenergizmus elleni küzdelemre került a sor, Hitvalló Maximosz éppen azokat az érveket volt kénytelen felsorakoztatni a Krisztusban egy akaratot és egyetlen cselekvőerőt feltételező vitafelekkel szemben, amelyeket az ötödik zsinaton már kárhoztatott antiochiai tanítók is használtak az apollinaristák és a monofiziták elleni vitában. A dogmatörténet tanúsága szerint az antiochiai atyák ócsárlása legalább ugyanolyan súlyos tévedés volt, mint az eszményítésük.

⁴⁴ Kürillosz alacsony kritikai érzékéből következő téves hivatkozásaihoz ld. Caspari, *Quellen* I, p. 119 és Lietzmann, *Apollinaris*, 91. A két apollinarista formulát ld. ACO, I, 1, 5, p. 65 és Lietzmann, *Apollinaris*, 199.

⁴⁵ ACO II, 1, 3, p. 130.